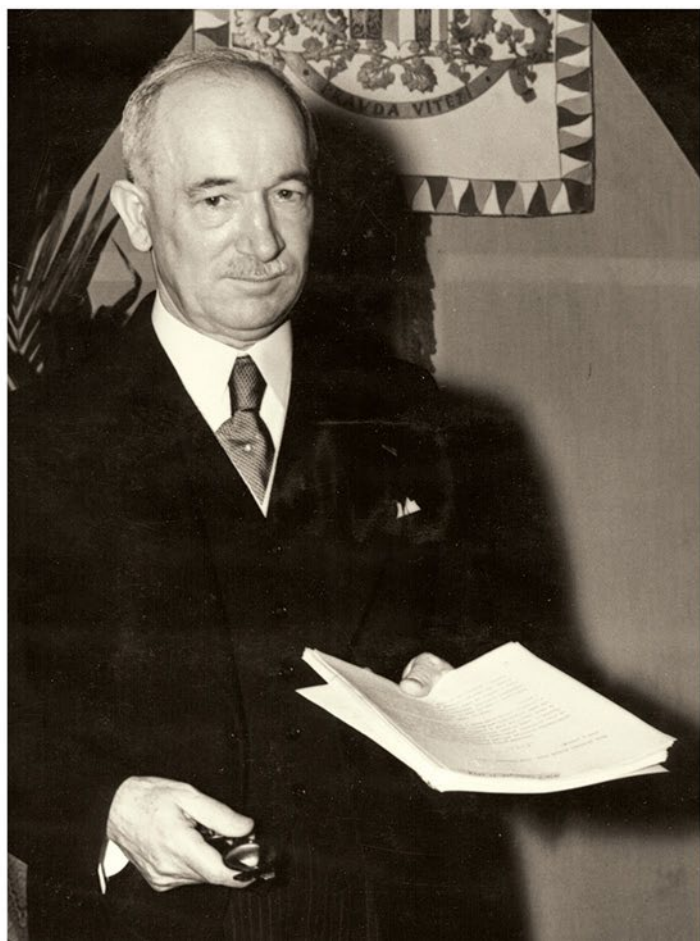


Radka Kubelková

Edvard BENEŠ

mezi Londýnem a Moskvou



Edvard BENEŠ

mezi Londýnem a Moskvou

Vývoj spolupráce londýnského a moskevského exilu – od československo-sovětské smlouvy k přijetí Košického vládního programu

„V Moskvě nebudete mít při sestavování vlády volnou ruku, a to by se mohlo stát osudným pro budoucnost. Nepokládám za vhodné, abyste se vracel domů z východu a do chaotických poměrů. Zůstane-li v Londýně, budete moci lépe hodnotit jednání stran a vykonávat na ně větší vliv než v Moskvě, kde budete víceméně v pasti.“ Prezident mírnil obavy exilového ministra financí z návratu do vlasti přes Moskvu v únoru 1945 slovy: „Nemusíte mít žádnou starost, že bych při jmenování nové vlády dal na sebe působit nějakými vlivy. Už předem jsem oznámil komunistům, že si vyhrazuji obsazení ministerstva zahraničních věcí a že ministerstva vnitra a národní obrany nedám jedné straně. Tyto dva rezorty musí být stranickopoliticky tak obsazeny, aby jedna strana kontrolovala druhou. Není tudíž důvodu se obávat, že by někdo v Moskvě mohl mít na mě neblahý vliv.“

ISBN: 978-80-7557-074-1



9 788075 570741 >

Radka Kubelková

Edvard
BENEŠ
mezi Londýnem a Moskvou

Radka Kubelková

Edvard BENEŠ

mezi Londýnem a Moskvou

Vývoj spolupráce londýnského a moskevského
exilu – od československo-sovětské smlouvy
k přijetí Košického vládního programu



NAKLADATELSTVÍ
EPOCHA

Copyright © Radka Kubelková, 2017
Cover Art © Lukáš Tuma, 2017
Photos © Archiv Kanceláře prezidenta republiky,
Vojenský ústřední archiv, 2017
Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2017

ISBN 978-80-7557-434-3 (ePub)

ISBN 978-80-7557-435-0 (Mobi)

ISBN 978-80-7557-436-7 (pdf)

Obsah

Předmluva	9
Úvod	11
Východiska Benešovy exilové linie smluvního zajištění bezpečnosti obnovené republiky	19
Československo-sovětská spojenecká smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci	44
Průběh jednání Edvarda Beneše se sovětskými představiteli v Moskvě.	44
Zahájení kooperace demokratických stran s Komunistickou stranou Československa.	56
Rozhovory Edvarda Beneše s československými komunistickými zástupci v Moskvě.	62
Ohlasy veřejnosti k přijetí československo-sovětské spojenecké smlouvy.	70
Výsledná realizace praktického plnění vzájemné součinnosti politických stran	80
Spolupráce v rámci Bloku tří stran	80
Jmenování vládního delegáta a členů poradního orgánu pro osvobozené území	87
Eliminace agrární strany z československého stranického systému	92
Slovenské národní povstání	95
Vývoj otázky Podkarpatské Rusi v letech 1939–1945	110
Benešova londýnská jednání s hlavními exponenty jednotlivých stran o výsledné podobě československé vlády	117
Přípravný koncept Komunistické strany Československa pro moskevská jednání v březnu 1945	120
Návrh programu vlády Československé strany národně socialistické	121

Vize Československé sociálně demokratické strany o poválečné rekonstrukci.	122
Usnesení SNR k programu československé vlády a představy ÚRO o obnově republiky	124
Výběr politických kandidátů pro moskevská jednání.	126
Cesta Edvarda Beneše do Sovětského svazu v březnu 1945.	130
Benešovy rozhovory se sovětskými reprezentanty státní moci	133
Jednání londýnského a moskevského exilu o programu první poválečné vlády.	137
Konkretizování jednotlivých kapitol tzv. Košického vládního programu.	142
Diskuze o komunistickém návrhu struktury vlády.	154
Rozdílné představy českých a slovenských delegátů o obnově Československa	160
Prezidentův návrat na území osvobozené republiky	169
K poválečnému systému	
tzv. třetí republiky.	181
Seznam použitých zdrojů	188
Archivní prameny	188
Tištěné prameny	189
Literatura.	190
Seznam jmen osobností	
použitých v textu.	194
PŘÍLOHY	209
Seznam příloh	209

Smlouva o vzájemné pomoci mezi republikou Československou a Svazem sovětských socialistických republik z 16. května 1935	210
Podpisový protokol	214
Prohlášení polsko-československé z 11. listopadu 1940	216
Ústavní teze Konfedačního Svazu Polska a Československa z 10. listopadu 1941	218
Úmluva mezi Svazem sovětských socialistických republik a Republikou československou z 18. července 1941	222
SMLOUVA Z 12. PROSINCE 1943 o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik	224
PROTOKOL	227
Memorandum československé vlády o vojenských otázkách z 16. prosince 1943	228
Vojenské otázky k zásadnímu projednání se sovětskou vládou	228
Memorandum československé vlády o poválečné československo- sovětské hospodářské spolupráci z 16. prosince 1943	236
Ekonomická spolupráce	236
Memorandum československé vlády o požadavcích týkajících se postavení Československa a řešení otázky jeho národnostních menšin po uzavření příměří z 18. prosince 1943	239
Dohoda z 8. května 1944	241
Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků	244
Návrh struktury, organizace a osobního složení československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků	268
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	274

Předmluva

Vřadit obnovu Československa do mezinárodní politiky za druhé světové války bylo pro československý odboj úkolem značně nesnadným, dokonce možná obtížnějším, než prosadit zrod československého státu za předcházející války Velké. Zničení Československa v letech 1938–1939 expanzivitou nacistického Německa usnadněné mnichovanstvím Francie a Velké Británie bylo některými západními činiteli považováno za argument pro spornou životnost tohoto státu, nebo aspoň pro jeho dalekosáhlou novou vnitřní podobu a upravené vnější zakončení, třeba konfederativního tvaru. Zahraniční část československého odboje musela vyvíjet soustavné, trpělivé a válečnému vývoji přizpůsobované úsilí, aby se znovuzřízení Československa stalo nepochybnou součástí válečných cílů antihitlerovského souručenství.

Vedl ji prezident Edvard Beneš – nové Československo nezatížené mnichovanskými ztrátami, vkreslené do evropské mapy v předválečných hranicích, bylo jeho životním cílem ve válečných letech. Vyžadoval plné uplatňování Benešových pozitivních vlastností, neobyčejnou pracovitost, schopnost trpělivě jednat, umět přesvědčovat. Dílčí nezdary Beneše nezlomily, i když jimi trpěl, byl přesvědčením optimista, ač někdy realita tomuto pocitu neodpovídala. Jeho politická diplomacie za druhé světové války patřila celkově k vrcholům Benešovy politické dráhy. Takové historické posouzení nachází i nesouhlas, určitá Benešova stanoviska, jeho aktivity, koncepční úvahy a z nich plynoucí rozhodnutí byla a stále ještě jsou předmětem odmítající kritiky. Ta ale většinou nebere dostatečně v úvahu průběh světové války a sílu, politické zájmy a možnosti spojenec-
kých velmocenských vítězů, na nichž byla obnova Československa závislá.

Zvláště v prvních válečných letech zaznamenával zahraniční odboj jen dílčí úspěchy, nový státní československý program však udržoval a prosazoval neúklonně. Bylo téměř symbolické, že s válečným obratem v roce 1943 se jeho postavení mezi „spojenými národy“ zpevňovalo. A právě tímto válečným a mezinárodněpolitickým obdobím se otevírá monografie Radky Kubelkové. Hned na počátku je představena a posouzena událost z nejpodstatnějších – uzavření druhé československo-sovětské spojenecké smlouvy. V historické literatuře se jí dostalo pozornosti různorodé, střízlivé, znalé její geneze i souvislostí, také ideologicky propagandistické i hysterické. R. Kubelková s rozmyslem zachytila její motivy i účel, který do ní vložili československý prezident a zahraniční vláda. Smlouva znamenala definitivní stvrzení obnovy Československa. S tak dalekosáhlými důsledky její českoslovenští autoři a počáteční exiloví podporovatelé nepočítali, spíše jim chtěli zabránit.

Víme o tom z dosavadní historické literatury hodně. R. Kubelková poznání zahraniční politiky československého odboje ve finálním období války dále rozmnožila, ucelila, přinesla podrobnosti, které nebyly podružné, ale naopak vlivné a příznačné. Na pramenná svědectví bohatý text zaujme čtenáře také jako inspirace, aby samostatně promýšleli určující vývoj války a mezinárodních vztahů. Ponor do tematiky, jíž R. Kubelková čtenáře vede, odkrývá dobovou komplikovanost, někdy až konfliktní situace při formování vnitřní politiky třetí Československé republiky, která nebyla tak samozřejmou, jak se pak jevila a jak se dnes může zdát. Československé státní ideji byla i ve druhém tvůrčím dějství dána do vínku citelná, fundamentální složitost. I kniha Radky Kubelkové o tom přesvědčuje.

prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc., dr. h. c.

Úvod

Zahraniční politika, uplatňovaná evropskými státy po Velké válce, vycházela z tzv. versailleského systému, jenž výrazně proměnil nejen geografickou mapu Evropy, ale v konečném důsledku ovlivnil i politickou, hospodářskou a sociální strukturu jednotlivých účastníků. Již v samém počátku realizace této politiky se však začaly objevovat spory, a to zejména při hledání optimálního postupu vítězných aktérů vůči Německu. Byla to především Francie, která se snažila zabezpečit vyčerpanou třetí republiku před eventuální agresí ze strany Německa, s cílem získat roli evropského hegemona.

Velká Británie, pro kterou prohra Německa znamenala především konec dosavadní hrozby, se naproti tomu přikláněla k přijetí vstřícnějšího stanoviska v německé otázce, přičemž vzhledem k tehdejšímu rozvržení sil zdůrazňovala nutnost nalezení rovnováhy mezinárodního systému. Československá zahraniční politika, vedená Edvardem Benešem, tedy logicky volila koncepci orientovanou na vítězné mocnosti Velké války, jež umožnily samostatnou existenci československého státu, a to zejména na Francii, neboť nově vzniklé středo- a východoevropské státy ležely na periferii tradičních britských zájmů.

Ve 30. letech 20. století se ve značné části evropských zemí projevil zvýšený nárůst nacionálních zájmů, který výrazně umocnila hospodářská krize jako důsledek krachu na newyorské burze. Velká Británie a Francie ale nebyly dostatečně důrazné v prosazování zásadních opatření proti tomuto směřování, a to ani v případě ukládání sankcí prostřednictvím Společnosti národů. Jejich postup, známý jako politika tzv. appeasementu, vyvrcholil v září 1938 podepsáním Mnichovské dohody. Edvard

Beneš spojil principy zahraniční politiky v průběhu svého ministerského působení¹ se zásadami vycházejícími z výsledků versailleského systému a závazků plynoucích ze členství ve Společnosti národů.²

Mnichovskou dohodou ale spojenectví s Francií,³ jež bylo po dvacet let trvání Československa pilířem její zahraniční politiky, ztratilo na významu. Vedle smlouvy československo-francouzské existovalo také spojenecké zajištění československo-sovětské, podmíněné však francouzskou pomocí. Tato eventualita ale nebyla reálná vzhledem k problematickému provedení přechodu sovětských vojsk přes rumunské a polské území.

¹ Edvard Beneš nastoupil do funkce prezidenta dne 18. prosince 1935, čímž oficiálně uvolnil křeslo ministra zahraničí, ve kterém působil v předchozích sedmácti letech. Neformálně ale ministerstvo nadále fungovalo dle Benešových instrukcí. (DEJMEK, J. *Politická biografie českého demokrata. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1939–1948)*. 2. díl. Praha: Karolinum 2008, s. 9–10).

² Termín Společnost národů se poprvé objevil v odpovědi prezidenta Spojených států amerických Woodrow Wilsona z 18. prosince 1916 oběma válčícím stranám (BENEŠ, E. *Demokracie dnes a zítra*. Praha: Čin, s. 114). Její vznik lze datovat k 10. lednu 1920, kdy vstoupila v platnost i Versailleská smlouva (GILBERT, M. *Dějiny dvacátého století*. Praha: Lidové noviny 2005, s. 394). Jako hlavní orgán Společnosti národů fungovalo Národní shromáždění, Rada Společnosti národů a Sekretariát (DE BREJCHA-VAUTHIER, A. C. *Jak pracuje Společnost národů*. Praha: Orbis 1936, s. 17).

³ K podepsání první československo-francouzské smlouvy došlo z iniciativy maršála Ferdinanda Focha dne 25. ledna 1924 v Paříži. Součástí této smlouvy bylo osm základních článků, zavazujících oba partnery ke vzájemnému poskytnutí vojenské pomoci v případě ohrožení. Součástí smlouvy se staly i tajné doložky, zaměřené na konkrétní opatření v případě války s Německem. Beneš v první polovině třicátých let o přesné určení podmínek vojenské spolupráce neusiloval, neboť se ohlížel na slibně se rozvíjející hospodářské vztahy s Německem. Stačil mu tedy pouze politický význam smlouvy. Německo v té době uznávalo československé hranice a oficiálně o sudetské Němce nejevilo zájem. Dne 16. října 1925 byla v Locarnu podepsána druhá, doplňující československo-francouzská smlouva, přičemž podobnou spojeneckou smlouvu uzavřela Francie také s Polskem. Nedostatek spojeneckých smluv mezi Francií, Československem a Polskem měl v pozdějším období fatální následky (JOHN, M. *Září 1938: Role a postoje spojenců ČSR*. Olomouc: Votobia 2000, s. 14–17).

Sovětská nabídka zahrnovala také požadavek schválení samostatné sovětské podpory Československa nadpoloviční většinou Společností národů. V druhé části knihy *Politická biografie českého demokrata* se Jindřich Dejmek zmiňuje také o tom, že Sovětský svaz sice proklamoval ochotu „pomoci v každém případě“, obecný příslib ovšem Zdeněk Fierlinger slyšel od náměstka ministra zahraničí Vladimíra Potěmkina až dva dny po přijetí Mnichova.⁴

Je rovněž evidentní, že sovětská strana hodlala využít stávající krize jako záminky ke vstupu do Polska, neboť dlouhodobě plánovala zabránění jeho východní části. Za těchto podmínek, kdy se Edvard Beneš nemohl spolehnout na francouzskou pomoc při obraně proti vojensky silnějšímu Německu, spolupracujícímu s Polskem a Maďarskem, a kdy spojením se Sovětským svazem hrozila republika nejen izolovaná válka s nacistickým sousedem, ale i pravděpodobná bolševizace země, zhodnotil výrazně pragmatický Beneš situaci jako beznadějnou, a to i přesto, že byl před přijetím Mnichovského diktátu ochoten bojovat. Předpokládal totiž, že vstup Československa do války bezprostředně po Mnichovu by znamenal nejen katastrofu vojenskou, ale v konečném důsledku i politickou. Dle jeho úvah by českoslovenští generálové válku v několika dnech prohráli a prezident byl nucen převzít odpovědnost a zůstat na bojišti, což, jak prohlásil, bylo řešení nesprávné a pohodlnější než odejít do exilu. Mínil také, že fakt vojenské porážky by mluvil proti Československu v osvobozeneckém boji, a to i po vypuknutí všeobecného konfliktu. Současně se obával vnitřního rozvratu, neboť usuzoval, že Němci by v československém národě našli pomahače proti Polákům a Rusům, což by zapříčinilo „rozdvojení národa a jeho zavlčení na nesprávnou cestu“.⁵

Co se však týče sovětské pomoci, tak jak pravil Ladislav Feierabend: „Co Západ na sympatii ztratil, získal Sovětský svaz.“ Mezi tehdejšími obyvatelstvem se totiž všeobecně věřilo, že Sovětský svaz ochotu pomoci projevil a cestu k její realizaci byl schopen nalézt. Mnozí se dokonce domnívali, že leteckou posilu získalo Československo již několik týdnů

⁴ DEJMEK, c. d., s. 177.

⁵ FEIERABEND, L. K. *Politické vzpomínky*. 1. díl. Brno: Atlantis 1996, s. 106.

před Mnichovem, kdy na československé území údajně přiletěly sovětské bombardéry.⁶ Edvard Beneš tak na německý nátlak, neboť jak prohlásil Hermann Göring: „Mit Benesch werden wir nicht verhandelnd...“⁷ dne 5. října 1938 odstoupil z funkce československého prezidenta, aby 22. října⁸ odešel do, za svého života již druhého, exilu.⁹

Po vypuknutí druhé světové války a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava německou okupační mocí si Beneš za svůj cíl stanovil znovuoobnovení Československa v původních, tzn. předmnichovských hranicích, což bylo pravděpodobně pouze v případě úplné porážky nacistického Německa západními mocnostmi podpořenými Sovětským svazem. Nejprve tedy odletěl do Velké Británie a po více než třech měsících pak do Spojených států, kde na chicagské univerzitě působil jako profesor „zajímající se výlučně o vědecké záležitosti“, jelikož prozatím dodržoval slib politické zdrženlivosti vůči nové vládní reprezentaci.

Situace se ale zcela změnila německým obsazením zbytku Československa, kdy exprezident sepsal dne 15. března 1939 poselství pro protestní shromáždění českých a slovenských krajanů v Chicagu a následujícího dne pak obdobně formulované telegramy adresované prezidentu Delano Rooseveltovi, ministerskému předsedovi Neville Chamberlainovi a Édouardu Daladierovi, lidovému komisaři zahraničních věcí Maximu Litvinovovi a předsedovi Rady Společnosti národů Josephu Avenolovi. V době, kdy se příprava možné obranné aliance mezi Británií, Francií a Sovětským svazem změnila ve vzájemnou výměnu protinávrhů, v nichž každá strana sledovala pouze vlastní zájmy, neměl již Beneš v USA stání.¹⁰

⁶ Tamtéž, s. 28.

⁷ DEJMEK, c. d., s. 513–515.

⁸ Edvard Beneš oznámil abdikaci z funkce prezidenta nově jmenované vládě dne 5. října 1938 a následně poté vystoupil s rozhlasovým projevem k československému lidu (BENEŠ, E. *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha: Orbis 1947, s. 74–75).

⁹ DEJMEK, c. d., s. 513–515.

¹⁰ Tamtéž, s. 205–212.

V červenci 1939 se tedy opět vrátil do Londýna, kde setrval po zbytek války.¹¹ Beneš v průběhu exilového působení usiloval o dosažení britského uznání československých zástupců jako oficiální exilové vlády, což by anulovalo nežádoucí výsledky Mnichova, tedy prakticky zaručovalo obnovení Československa v původních, předmnichovských hranicích. Vzhledem k rozdílným prioritám zájmů ale Británie garanci obecných hraničních záruk jednotlivých evropských států oddalovala, v důsledku čehož československá vláda v Londýně fungovala po britském uznání z 21. července 1940 jako prozatímní.¹²

Akceptaci hraničních garancí tedy československá vláda formálně docílila až po přistoupení Sovětského svazu k protihitlerovské alianci, kdy sovětské představitelé prozíravě nabídli Československu plné uznání a Velká Británie tak v zájmu udržení mocenské rovnováhy nemohla zůstat pozadu.¹³ Je třeba říci, že prosovětské tendence československé zahraničněpolitické koncepce, uplatňované prostřednictvím Edvarda Beneše v průběhu války, výrazně zesílily. A to nejen díky postupné ztrátě iluzí o možnosti obranného zabezpečení republiky jednostrannou prozápadní orientací či vzhledem k sovětskému nesouhlasu s vytvořením československo-polské konfederace, ale současně také obratně formulovanými zárukami, jež Sovětský svaz takticky předkládal.

Prezident se domníval, že aplikací tzv. teorie konvergence, přesněji teorie mostu, kdy Československo sehraje roli jakéhosi prostředníka spolupráce mezi Východem a Západem, přispěje republice k získání výhod a zajištění výsostného postavení ve střední Evropě.

¹¹ BENEŠ, Paměti..., s. 74–158.

¹² KUKLÍK, J., NĚMEČEK, J. *Hodža versus Beneš*. Praha: Karolinum 1999, s. 109.

¹³ K urychlení této otázky napomohl návrh československé smlouvy s průvodním dopisem, zasláný prezidentovi sovětským velvyslancem Ivanem Majským, ve kterém Majskij vyjádřil ochotu podepsat smlouvu po jejím schválení československou vládou. To následně 18. července 1941 přimělo britskou vládu uznat prezidenta Beneše za hlavu státu a československou vládu *de iure* (KUKLÍK, J. *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945*. Praha: Karolinum 1998, s. 98).

Stalin totiž dokázal prosovětské sympatie náležitě přiživovat, což podnítilo řadu světových politiků, přičemž z těch nejvýznamnějších pak například prezidenta Spojených států Roosevelta,¹⁴ k získání důvěry v politickou stabilizaci a demokratizaci sovětského systému a víry v záruky nevměšování do vnitřních záležitostí jednotlivých států. K podepsání *Smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik* tedy došlo 12. prosince 1943 v Moskvě, přičemž smlouva zavazovala obě země k oboustranné spolupráci v eventuálním boji proti Německu při vzájemném respektování nezávislosti a vnitropolitické samostatnosti.¹⁵

První známky praktického uplatňování zásad sovětské politiky v praxi se však začaly projevovat již o rok později, neboť smlouva, jež vznikla jako důsledek Benešova úsilí zabezpečit republice nejen bezpečnost v rámci mezinárodního systému, ale současně garanci zajištění vnitřní nezávislosti země, začala na sklonku války ztrácet svůj původní význam, neboť v konečném důsledku posloužila spíše jako nástroj k otevření dveří sovětským zájmům ve středu Evropy a zajištění zvýšeného vlivu v této oblasti. S rychle postupujícími vojsky Rudé armády se realizace těchto záměrů stávala prakticky reálnou, což se projevilo již v roce 1944 v souvislosti s pochybnostmi vzniklými ve spojitosti s otázkou Podkarpatské Rusi a jejího setrvání v rámci Československa.

Stávající situaci ovlivňovali také zástupci komunistické emigrace v Moskvě a Londýně, kteří společně s domácími komunisty připravovali půdu pro umožnění následného ovládnutí klíčových míst v nejvyšších

¹⁴ Důvěra prezidenta Roosevelta v Sovětský svaz ovlivnila i podstatnou část odborníků na zahraniční vztahy ve Washingtonu. Počátkem dubna 1945 Paul E. Zinner například zjistil, že nikdo na americkém ministerstvu zahraničních věcí neviděl sebemenší důvod, proč si dělat s poválečným Československem starosti. Mezi optimisty patřil například i Rooseveltův velvyslanec v Moskvě Averell Harriman, který chválil Beneše za přijetí československo-sovětské smlouvy či britský velvyslanec u sovětské vlády Stafor Cripps a vlivný britský historik E. H. Carr (LUKEŠ, I. *Československo nad propastí. Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948*. Praha: Prostor 2014, s. 20–21).

¹⁵ BENEŠ, Paměti..., s. 382–384.

vládních úřadech a státní správě, k čemuž bezesporu výrazně přispěla nejen autorita Sovětského svazu jako vítěze války a osvoboditele, ale rovněž přítomnost členů NKVD na území Československa¹⁶ a nesporný vliv komunistů v domácím i zahraničním odboji. Je třeba říci, že poválečné spory mezi komunisty a představiteli demokratických stran značně nahrávaly komunistické straně, která jich před veřejným míněním takticky využívala proti ostatním stranám jako záminky k neplnění dohodnutých zásad společně vytvořeného vládního programu.

Důležitou roli sehrála i nejednota v rámci demokratických stran, kdy mnozí demokratičtí zástupci nebyli schopni pohlédnout na stávající situaci v celkovém kontextu a neuvědomovali si zřejmě blížící se následky hrozící díky neschopnosti spolupracovat v rámci demokratického bloku proti komunistickým snahám. Tato nejednota se nakonec plně projevila v událostech února roku 1948, kdy se komunistům podařilo uchvátit zbývající část moci v poválečném Československu. Významným faktorem pro uplatnění komunistických zájmů a tedy i zájmů Kremlu bylo, že se jednání o československém vládním programu a budoucím složení vlády odehrálo v Moskvě, za přítomnosti vsudypřítomných informátorů a skrytých mikrofonů, což předem předznamenávalo určité ideologické ovlivnění oproti realizaci jednání na zcela nezávislém území.

V průběhu března 1945 se tak v Moskvě uskutečnily rozhovory mezi představiteli londýnské vlády a zástupci komunistického moskevského exilu, kteří se vzhledem k nové mezinárodní pozici Sovětského svazu cítili posílení a v diskuzích o vládním programu, který vycházel z původního komunistického návrhu, vystupovali velmi ostře. Moskevská jednání

¹⁶ V zemích východní Evropy obsazených Rudou armádou se rychle rodil nový politický systém a území se dostávala pod kontrolu politických komisařů s neomezenými pravomocemi. Po nich následovaly v přebírání moci komunistické organizace a sověšští poradci. Není se však zapotřebí domnívat, že tato praxe byla součástí jakéhosi generálního plánu předem schváleného Stalinem. S největší pravděpodobností šlo o přirozený výsledek sovětských vojenských vítězství v kombinaci s ideologickými zásadami a cíli stalinského režimu, přičemž komunisté v jednotlivých zemích jen využili výhodné situace, kterou vytvořila Rudá armáda (LUKEŠ, c. d., s. 19–20).

byla nepochybným úspěchem Komunistické strany Československa, ne však již úspěchem londýnské exilové vlády či Edvarda Beneše. Z Moskvy přijel prezident dne 3. dubna 1945 do Košic, kde nově jmenovaná vláda Národní fronty dne 5. dubna 1945 znovu projednala a schválila předem dohodnutý „Košický vládní program“.¹⁷ Tento program se stal významným předělem, jak pro samotný vývoj v letech 1945–1948, kdy politický režim v zemi ještě nesl známky demokratických prvků, tak východiskem k následujícím čtyřiceti letům v područí vlády Komunistické strany Československa.

¹⁷ DEJMEK, c. d., s. 513–515.

Východiska Benešovy exilové linie smluvního zajištění bezpečnosti obnovené republiky

Strategicky nejistá geografická poloha Československa, stojícího mezi dohodovými mocnostmi a Německem na straně jedné a sovětským Ruskem na straně druhé, neposkytovala československé zahraniční politice, jak z hlediska hospodářského, tak zejména z pohledu bezpečnostního, možnost ignorovat nový revoluční stát na Východě. K navázání prvních oficiálních kontaktů mezi Československem a Sovětským svazem došlo v roce 1920, kdy si obě strany vyměnily své zástupce. Z počátku působící pod záštitou sovětského Červeného kříže v Československu, o rok později pak pod vlajkou obchodní.

Janovská konference uskutečněná v roce 1922, která se stala prvotním pokusem o normalizaci poměrů mezi západními zeměmi a sovětským Ruskem, nepřinesla v mezinárodním měřítku výrazných změn. Přispěla však k navázání diplomatických styků mezi Německem a SSSR, jež vyústily podpisem smlouvy v Rappalu, která Sovětskému svazu přinesla proražení hospodářské a politické blokády vzniklé následkem vítězství Říjnové revoluce. Prozatímní smlouvu podepsalo v roce 1922 se Sovětským svazem i Československo. Sovětský komisař zahraničí Litvinov k tomu při návštěvě Edvarda Beneše v Moskvě v roce 1935 poznamenal: „Pozoruhodné je, že již v této smlouvě, obsahující článek o vzájemné neutralitě, našlo svůj první výraz odhodlání obou států nezúčastnit se žádných útočných akcí namířených proti jednomu z nich.“

Přesto, že smlouva z Rappala výrazně zlepšila postavení Sovětského svazu na mezinárodním poli, zůstávalo Československo po celá dvacátá léta jedním z mála evropských států, které stále váhaly s uznáním Sovětského svazu *de iure*. Změna nastala až s Hitlerovým nástupem k moci, kdy Beneš začal, vzhledem k značnému vlivu ve Společnosti národů, aktivně působit za přijetí Sovětského svazu do této mezinárodní bezpečnostní organizace. V roce 1935 tak, v návaznosti na signování obdobné smlouvy o vzájemné pomoci mezi Francií a SSSR, odjel do Moskvy jako zahraniční ministr i Edvard Beneš, aby uzavřel smlouvu zaměřenou proti mocenským snahám nacistického Německa.¹⁸

Lze říci, že se ve své podstatě jednalo o tripartitní smlouvu, neboť obsahovala, na žádost československé vlády, doložku, podle které se závazek vzájemné pomoci stal účinným pouze za předpokladu, že oběti útoku bude poskytnuta pomoc ze strany Francie.¹⁹ Během návštěvy Moskvy jednal Edvard Beneš nejen s Maximem Litvinovem, ale i s Vjačeslavem Molotovem a Josifem Stalinem. Při večeři, pořádané 8. června 1935 Litvinovem na počest Beneše, československý ministr zahraničí podotkl: „V naší zahraniční politice není žádných rozporů mezi zájmy našich států, a já jsem přesvědčen, že ani v budoucnosti jich nebude. Hájíme principy přijaté v paktu Společnosti národů, a tím je řečeno skoro všechno. Chceme klidný vývoj ve střední i východní Evropě.“²⁰ Československo se tak stalo jediným z Francií navrhovaných účastníků východoevropského paktu, který nakonec podepsal spojeneckou smlouvu se Sovětským svazem. Tato skutečnost poté umožnila další rozvoj styků a spolu s předcházející obchodní smlouvou z 25. března 1935 a úvěrovou dohodou z 3. června 1935 se smlouva stala základem pro rozšiřování

¹⁸ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. V/186/62 A-C/16, SSSR, *Cesta E. Beneše do Moskvy 1935*.

¹⁹ ČAPKA, F. *Dokumenty a materiály k národním dějinám 1918–1945*. Brno: Masarykova univerzita 2003, s. 80.

²⁰ MÚA AV Praha, f. EB II/1, k. 196, sign. VBV 186/62 A-B-C, SSSR, *Záznamy rozhovorů 1941–1945, Návštěva A. J. Bogomolova u E. Beneše v Aston Abbotts dne 18. června 1943*.